

ДРАГОЉУБ М. ПАВЛОВИЋ

ДРАГАЧЕВЦИ У ХАЦИ-ПРОДАНОВОЈ БУНИ

У лето 1814. године стање у Чачанско-пожешкој нахији и у Драгачеву било је све несносије. Владајући Турци, посебно чачански муселим Латиф-ага, нису зазирали ни од најсуровијих мера према оним Србима, који се нису мирили са новим стањем и у које су сумњали.

О томе сведоче и два споменика из тог времена, сачувана у Чачку. На једном од њих, на предњој страни, налази се епитаф: „1814 здје посечен јест Јован Кличанин, рођен у селу Церови а живот изгуби у Чачку од сабље силног Латива чачанског муселима“.¹ На другом је записано да „билет удари Глишо Марк[овић] отцу свому Марку Радовановићу из Ступчевића ко[j]и [j]е за отечество и помоћ србску од Турчина Латив аге погинуо овде 12. маја 1814.“² По свој прилици, како закључује Драгомир С. Поповић, Јован Кличанин и Марко Радовановић заједно су ухваћени у некој акцији против Турака.³

Овим невољама народа, у јулу се придружила и „страшна куга по Србији“, „која је косила и насилнике и потлачене“.⁴ Куга је убрзо стигла и у Чачак, па су се људи разбежали по околним селима,

а и сам Латиф-ага, са својим момцима и благом, склонио се у подјелички манастир Трнаву, око 10 км југоисточно од Чачка. После предаје Турцима, овде је, са браћом и породицом, боравио и Хаџи-Продан Глигоријевић, бивши Карађорђево војвода из Сјенице.

У августу, међутим, куга је готово ишчезла. По нестајању страха од ове болести, живахнули су и Турци и Срби. Латиф-ага наставио је да одводи многе Србе на кулук ради оправке турских утврђења оштећених у првом устанку, али и да прогони оне људе у које није веровао, а којих је било све више. Срби су, пак, осим хајдуковања појединаца, почели да припремају и шире оружане акције против турског насиља.

Почетком септембра, на самој планини Јелици, у манастиру Стјеник, у чијој близини постоји и већа пећина, одржан је тајни састанак већег броја кнезова, духовника и виђенијих људи из Чачка и његове ближе и даље околине. Међу њима били су и Драгачевци: Милић Радовић и његов брат Симо из Каоне, Ђорђе Протић из Гуче, Вујо Бјелокаменац из Котраже, Максим Јанковић — Црнковић из Зеока, Радован Томашевић из Краварице, Спасоје Јаковљевић из Прилипа и други. Овде, из Стјеника, завереници су обавестили кнеза Милоша и друге народне прваке о својој одлуци да дигну устанак против Турака, „молећи их да се томе придруже“.⁵

У септембру, ни Латиф-ага није мировао. Имајући абер „да Милић Радовић потпаљује рају са хајдучком четом, а кнез Ђока Протић не стишава народ и ако се клео да ће раја мировати“, Латиф заповеди кнезовима Авраму Лукићу из Рајца и Ђоки Протићу из Гуче, као и Хаџи-Продану, да са њим и његовим момцима прођу селима дуж планине Јелице.

У одређени дан преко Бањице, Жежевице и Рајца, према легенди коју је забележио Милисав Д. Протић — Гучанин, Латиф, у пратњи кнезова и сеиза, стигне у Каону, кући Милића Радовића. „Где ти је Милић“, упита Латиф његовог оца Радоја. „Не знам“, одговори уплашени старац. „Од како ова злокобна чума (куга) отпоче, њега само нестало“. Латиф тада нареди момцима да у синцире повежу жену и децу Милићеву, па рече Радоју: „Чуј, матори, ако ми Милића не пошале у Чачак, твоја снаха и унучад одоше за Београд на пешкеш [поклон] везиру. Унуцима твојим везир ће заштити Стамбол-капију, коју је Милић једном већ баталио. . . Ако ми се Милић преда, ништа им бити неће“.⁶

Затим Латиф, са кнезовима и сеизима, сиђе у село Лазац на конак.

У међувремену, док је Латиф био на овом путу, Мијаило, брат Хаџи-Проданов, и Пајсије Ристовић, игуман манастира Трнаве, посвађају се са осморицом Латифових сеиза, који су остали у манастиру, па их повежу, а агино благо и оружје разграбе. Обавештен о овом догађају, Хаџи-Продан се искраде из Латифове пратње и похита манастиру, где нађе и ослободи повезане Турке, али им није могао вратити благо и оружје.

Овај сукоб са Турцима у манастиру, који се десио на Крстовдан 1814. године, окупио је на Илијаку, на сред Трнаве, огорчени народ из читаве нахије. По захтеву масе, Хаџи-Продан је прихватио да буде вођа, истичући устаничку заставу, око које се, према турским изворима „окупило од две до четири хиљаде људи“.⁷ На овом скупу усвојена је и „прокламација којом је позван и народ ужичке, старовлашке и новопазарске нахије на устанак“.⁸

Кад је чуо шта се дешава у Трнави, Латиф-ага оде у Карановац, одакле је обавестио Сулејман-пашу у Београду о буни у чачанској нахији. Вест о буни стигла је у Београд 28. септембра. Истог дана паша је наредио Ашин-бегу, рудничком муселиму, да, са кнезом Милошем Обреновићем, одмах иде у Трnavу. Дан касније послао је ка Чачку и свога Ђехају [помоћника] Имшир-пашу са неколико стотина коњаника.⁹

Стигавши у Чачак, Ашин-бег остане да сачека пашину војску, а Милошу са мобилисаним Србима да 150 Турака, са Ђор-Зуком на челу, и нареди им да иду у Трnavу и на Јелицу планину и похватају или побију Хаџи-Продана и бунтовнике. Ђор-Зука и кнез Милош, са знају да се ови крију у „Небош планини“, тј. на једном од врхова Јелице, оду тамо и изненада ударе на бунтовнике. Не могавши дати успешан отпор, Хаџи-Продан и остали почну бежати куд који. Већина замакне у густу јеличку шуму и изгуби се у њој. Игуман Пајсије Ристовић и Хаџи-Проданова породица пробију се у драгачевско село Горачиће и тамо се сакрију. Сам Хаџи-Продан, са браћом и неколико момака, побегне према Западној Морави.

Идући за њима, Ђор-Зука похвата и посече око 60 лица по Драгачеву, а највише у Горачићима, где је тражио игумана Пајсија. Око стотину лица у синџирима је повео за Чачак. Робље се одупирало и застајало, па их је Ђор-Зука успут секао и у Чачак довео двадесетак лица.¹⁰

У Чачак је већ био сигао и Имшир-паша са коњицом. Он прими од Ђор-Зуке похватано робље и стрпа га у тамницу, а затим Ђор-Зуки нареди да опет иде у Драгачево у потрагу за Пајсијем и оста-

лима који се нису предали. По поновном доласку у Горачиће, Ђор-Зука присили сеоског кнеза Илију Поповића да прокаже у чијој се кући крије Пајсије. Кад је стигао тамо, Пајсија није било. Тада домаћина ове куће, такође кнеза, Богића Богићевића, Зука силом натера да призна где се Пајсије скрио. Немајући куд, Богић покаже Турцима пећину у Стјенику (на Јелици) у којој Ђор-Зука нађе и ухвати Пајсија.

Арсенију Ломи из Качера, такође Карађорђевог устанику, који је у име Милоша пратио Ђор-Зуку, беше тешко што је Богићевић помагао да Пајсије падне Турцима у руке, па се одлучи да га убије. Изговарајући се Ђор-Зуки да му је остала кеса са дуваном на месту где су претходно били, сустигне Богића и убије га ножем. Потом побегне кроз јеличке шуме. Богићево тело доцније пронађу мештани и сахране на месту које се и данас зове Богићев гроб.¹¹

Чекајући да му Ђор-Зука доведе Пајсија, Ђаја-паша је од затворених Срба из Трнаве и Драгачева посекао око 70 лица, а око 100 утамничених спремио да спроведе у Београд. Међу њима било је и женског робља. Кад је, најзад, и Пајсије доведен у Чачак, Ђаја-паша га, са братом Дмитријем Ристовићем и другим калуђерима, окује и пошаље у Београд. Затим је и сам паша, идући преко Кнића, Јагодине и Крагујевца, где је такође хватао и секао бунтовнике, са робљем које је водио са собом, крајем новембра, стигао у Београд.

О овом „страданију сербском“ и „свирепствију турском“ обавештен је и прота Матија Ненадовић, који се тада налазио у Бечу. У том извештају Проти, пише и ово: „У Драгачеву у то време посечено 60, из Драгачева воде числом 100 свезани[х] Срба у Београд и по путу секу главе где се кои сустигне и не зна се хоће ли кога жива и довести. . .“¹²

Из свега познатог о Хаџи-Продановој буни уочава се да је учешће Драгачеваца у њој било знатно. То се, у првом реду, може рећи за људе у неким селима на јужним падинама Јелице. Међутим, са јеличким Драгачевцима, у буни су учествовали и Гучани, због чега су Турци 1814. године одвели кнеза Ђоку Протића у Чачак као таоца.¹³ Завереници ове буне били су и Вујо Бјелокаменац хајдучки вођ из првог устанка, затим кнежевске куће Томашевића из Краварице, Јаковљевића из Прилипца и други.

Писаних података о свему томе веома је мало; готово их и нема. Остали су само памћење и казивања народа, преношени с колена на колена. Тако се казује да су, на први глас о буни у Трнави, у Горачићима Петковићи, Милован и Петар, бивши Карађорђеви устани-

ци, одмах сакупили десетину људи и са њима кренули према Небошу, где су се налазили Хаџи-Продан и остали побуњеници. Међутим, када су чули да их је Ђор-Зука растерао, они су се вратили у село с тим што су по гребену планине Јелице оставили страже ради праћења кретања Турака. Према казивању Рада Петковића у Горачићима су учесници и страдалници буне били Поповићи, Божићевићи, Станићи, Јањићи—Недељковићи, Главоњићи, Трашевићи, Стојановићи... Помињу се и имена Богосава Петковића, сина драгачевског војводе Новака (погинулог 1813. године), као и Веселиновића Гаврила и Јоксимовића Петра, бивших устаника из Карађорђевог времена. Такође су запамћена и имена неких Станића, побијених од Ђор-Зуке.¹⁴

У роману „Неимари“, који је написао К. П, бивши учитељ, објављеном у „Делу“ (бр. 11, Београд, 1896) наводе се као учесници ове буне Манојло Прокић и Обрад Момировић из Горачића. Међутим, ти се људи не могу данас идентификовати. Можда су то Главоњићи из Горачића, који су се одселили у Водањ код Смедерева, где се презивају Ђорђевићи са надимком Главоњци.¹⁵

Слично је било и у селима Негришори и Зеоке. Према предању које је записао Раде Јованчевић, чувши за трнавски устанак, Јанко Михаиловић Молер из манастира Сретење на Овчару дође у село (Негришоре) и ту се нађе са Стефаном и Симеуном Звркетом, Михаилом Ружићем и другим људима, које упозна с писмом које је добио од игумана Пајсија. Договоре се да одмах почну сакупљати људе у чету. Место прикупљања био је збег у Шибинама. За кратко време скупе чету, али убрзо сазнају и за прве лоше вести о устанку. Чуло се да Хаџи-Продан није успео да пружи озбиљнији отпор Турцима и да се и сам склонио.

Са Јанком Молером био је у договору и Максим Јанковић — Црнковић, кнез из Зеока, али се и он повукао када је чуо да и кнез Милош народ смирује. Због свега овога, кнез Вујица Топаловић предложи да се Негришорци и Зеочани разиђу кућама, што ови и учине. И сам Јанко Молер врати се у манастир Сретење на Овчару.¹⁶

У вези са Хаџи-Продановом буном је и случај бившег Карађорђевог војводе Милића Радовића из Каоне. Пошто му је Латиф-ага одвео жену и децу у Чачак, позвао га је Ђаја-паша на разговор да би га, потом, ставио у синцире и послао у Београд. Са породицом шта се збило — нејасно је, али Милића спасе Турчин Хасан-бег Прајић, родом Ужичанин, који му је и спахија био. Он га некако украде из тамнице горњоградске и одведе својој кући, где се крио више од

пола године. Тек када је, 1815. године, нови устанак у Србији букнуо, Хасан-бег испрати Милића Радовића кући.¹⁷

Најзад, када је Хаџи Проданова буна умирена, Драгачево је и даље остало под контролом Адем-паше из Новог Пазара, чији су војници дуже времена харали и насиљем страх у народу ширили.¹⁸

Општи биланс ове буне био је: преко 300 Срба, укључујући и Драгачевце је затворено, исечено или набијено на колац. Истовремено, узиман је и откуп у новцу, чиме су и њихове породице материјално упропашћене.¹⁹ Уопште узев, иза турске војске, широм Србије, остајали су само пламенови и згаришта српских кућа и гробови раје.

НАПОМЕНЕ

1. Радомир Илић, „Чачак у прошлости“, 1905, 13.
- 2—3. Драгомир С. Поповић, „Из Латиф-агиног времена“, Зборник радова Народног музеја, Чачак, 1974, 79, 80.
4. Михаило Гавриловић, „Милош Обреновић“, I, Београд, 1908, 72.
5. Милисав Д. Протић на свечаној Академији поводом 150-годишњице Првог српског устанка, „Чачански глас“, 1954, 1; и „Весник“ бр. 118/3—4.
6. Милисав Д. Протић, „Трнавски мученици“, Битољ, 1939, 17.
7. Сејфудин Шејх Кемура, „Први српски устанак под Карађорђем“, Сарајево, 1914, 346.
8. „Историја Ужица (до 1918)“, I, Титово Ужице, 1989, 335.
9. Михаило Гавриловић, н. д., 84, 85.
10. Милисав Д. Протић — Гучанин, „Драгачево и његови славни синови“, Ниш, 137.
11. Радомир Станић, „Занимљивости из нашег завичаја“, билтен „Врело“, 2, Београд, 1984, 30.
12. Љ. П. Ненадовић, „Мемоари проте Матије Ненадовића“, 1867, 236.
13. Никола Стојић, „Из летописа Гуче“, „Глас Гуче“, 4. децембар 1985, 7.
- 14—15. Радован Маринковић, Грађа, рукопис код аутора.
16. Раде Јованчевић, „Негришорска хроника“, рукопис у Међуопштинском историјском архиву у Чачку, 1970, 17.
- 17—18. Сима Милутиновић Сарајлија, „Историа Србије од 1813. до 1815“, Београд, 1858, 101.
19. Нил С. Попов, „Србија и Русија“. I, 109.